

Alman Dili ve Kültürü Araştırmaları Dergisi

Zeitschrift für Forschungen zur deutschen Sprache und Kultur
The Journal of German Language and Culture Research

Cilt 5 Sayı 1 Haziran 2023/ Volume 5 Issue 1 June 2023

Geliş Tarihi: 02.05. 2023- Kabul Tarihi: 27.05. 2023 /Submitted: 02.05.2023- Accepted: 27.05. 2023

Doi: 10.55143/alkad.1291452

Kafka'nın Işığında/Karanlığında "Yol Kenarı" Filmi

The "Sideway" Movie in Kafka's Light/Darkness

Tevfik EKİZ*

Öz

Franz Kafka modern edebiyatın hâlâ en tartışmalı yazarlarından biridir. Çoğu fragman kalmış kısa öykü, roman türündeki çalışmaları çok farklı yorumlara açık türde eserlerdir. Son yıllarda yapılan araştırmalar Kafka'nın o dönemde henüz gelişim aşamasında olan sinema sanatından büyük ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Bu etkilenmenin onun biçimine de yansıdığı, onu sinematografik anlatıma yönelttiği ve Kafka'nın eserlerinin başarıyla sinemaya aktarılmasında ve onun izleklerini kullanan yönetmenlerin yapımlarının başarısında bu anlatımının payının büyük olduğu görülmektedir. Bu çalışmada pek çok yönüyle Kafka'nın eserlerini anıştıran Tayfun Pirselimioğlu'nun 2017 yılı yapımı "Yol Kenarı" sinema filmi temel Kafka izleklerinden (bürokrasi, belirsizlikler, ikilemler anlamlandırılmama, suçluluk duygusu, umutsuzluk, çaresizlik, yabancılaşma, nedensiz bir ceza çekme) yola çıkılarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu temel izleklere "Yol Kenarı" filminde örneklerle dikkat çekilmiş, bunların filmde karşılığı olduğu düşünülenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Kafka'nın bu biçimi ve izleklerinin Tayfun Pirselimioğlu'nun "Yol Kenarı" filminin pek çok sahnesinde de görülüyor olması, Kafka'nın yüz yıl önce ortaya koyduğu sorunsalların geçerliliğini koruduğunun, evrenselliğinin bir göstergesi olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar sözcükler: Franz Kafka, Tayfun Pirselimioğlu, 'Yol Kenarı' Filmi, Kafkaesk, Sinematografik Anlatım.

Abstract

Franz Kafka is still one of the most controversial authors of modern literature. His works in the genre of short stories and novels, most of which have fragments, are open to very different interpretations. Recent studies show that Kafka was greatly influenced by the art of cinema, which was still in its development stage at that time. It is seen that this influence also reflected on his style, directed him to cinematographic narration, and this narration had a great share in the successful transfer of Kafka's works to the cinema and the success of the productions of directors using his themes. In this study, Tayfun Pirselimioğlu's 2017 movie "Sideway", which evokes Kafka's works in many ways, has been tried to be dealt with based on the basic Kafka themes (bureaucracy, ambiguities, dilemmas, inability to make sense of it, guilt, hopelessness, helplessness, alienation, suffering an unjustified punishment) Attention was drawn to these basic themes with examples in the movie "Road

* Doç. Dr., Çankaya Üniversitesi, Rektörlük, Yabancı Diller Bölümü. e-posta: ekiz@cankaya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6817-5021

Side" and focused on those that were thought to be equivalent in the movie. It has been concluded that the fact that Kafka's style and themes are seen in many scenes of Tayfun Pirselimoglu's film "Sideway" is an indication of the validity and universality of the problematics that Kafka put forward a hundred years ago.

Keywords: Franz Kafka, Tayfun Pirselimoglu, Sideway Movie, Kafkaesque, Cinematographic Narration.

Giriş

Franz Kafka modern edebiyatın, hakkında çok konuşulan/yazılan, okurlarının her dönemde kafasını meşgul edegelmış/edecek, tartışmalı, öncü yazarlarından biri olarak karşımıza çıkar. "Kafka'nın bilinirliği çoktan edebiyatın ötesine geçmiştir. [...] Kafka bugün bir anlamda edebî dünya kültür mirasıdır" (Lamping, 2017) Çoğu tamamlanmamış roman, kısa öykü, günce, mektup ve aforizma türünde eserler vermiştir. Bunlar yaşam boyu hesaplaşmalarının ürünüdür; özellikle mektup türü onun babasıyla,¹aşklarıyla² ve hatta düzenle hesaplaşma aracıdır. Bugün dahi Kafka ve eserleri üzerine pek çok dilde çalışmalar yapılmaktadır. Edebiyat bilimine kazandırmış olduğu "kafkaesk" sıfatı aşırı derecede ürpertici, yabancılaştırıcı, absürt olan her şeyi barındırarak sanatın her alanında, hatta gündelik yaşamda kullanılan bir kavrama dönüşmüştür. Bu çalışmada, ilk izleyişimde tam bir "kafkaesk" film olarak nitelendirdiğim, Kafka'ya aşına izleyicilerin de hiç tereddütsüz aynı görüşü paylaşacağı düşünülen; Yönetmen Tayfun Pirselimoglu'nun 2017 yılı yapımı "Yol Kenarı" başlıklı sinema filmi,³çalışmanın 2. bölümünde belirtilen temel Kafka izleklerinden yola çıkılarak irdelenmeye çalışılacaktır. Çalışmada Kafka'nın herhangi bir eseriyle "Yolk" filminin karşılaştırılması olmayıp, Kafka izleklerinin yansımalarına odaklanılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde Kafka'nın tüm eserlerinin yaşamından izler taşıması nedeniyle biyografisine yoğunlaşmış, edebiyatbilimine kazandırmış olduğu "kafkaesk" kavramı üzerinde durulmuş, sonrasında ise araştırmanın esasını teşkil eden "Yolk" filminde Kafka izlekleri örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır.

Franz Kafka, Ailesi ve Yaşamı

3. Temmuz 1883 tarihinde Yahudi kökenli varlıklı bir tüccar çocuğu olarak, o tarihlerde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı olan, farklı etnik ve dinden insanların yaşadığı dörtyüzelli – beş yüz bin nüfuslu Prag'da dünyaya gelmiştir.⁴ Böylelikle pek çok Praglı şair ve yazar gibi çokkültürlü, çokdilli hem Yahudi hem Alman azınlığa, hatta Çekliğe ve Avusturyalılığa dâhil olur. (Urzidil, 1965) 1893-1901 yılları arasında Prag'da Alman Lisesi'nde (Altstädter Deutsche Gymnasium) okur. 1901-1906 yılları arasında kısa bir süre, iki hafta kimya; sanat tarihi, Alman dili ve edebiyatının yanı sıra hukuk okur ve sonra bu alanda doktora yapar. 1907 yılında "Assicurazioni Generali" şirketinde işe başlar ancak altı ay sonra buradan ayrılır ve 1908 yılından sağlık nedeniyle emekli olduğu 1922 yılına kadar İşçi Kazaları Sigorta Şirketi'nin (Arbeiter-Unfall-Versicherungsanstalt für das Königreich Böhmen) hukuk bölümünde çalışır.⁵

1902 yılında hukuk öğrencisiyken tanıştığı Yahudi asıllı yazar, müzik eleştirmeni ve besteci Max Brod en yakın, sadık arkadaşı olarak yaşamında çok önemli bir yer tutar Kafka'nın. Max Brod Onun yok edilmesini vasiyet ettiği eserlerini yayımlayarak günümüze ulaşmasını, dolayısıyla bir yazar olarak tanınmasını sağlamış bir yayımcıdır aynı zamanda. Onun gibi pek çok Praglı Yahudi, kurmuş oldukları dilbilim, edebiyat vb. topluluklarla Prag'ın kültürel yaşamını olağanüstü etkilemişlerdir. Kafka da 1918 yılında Max Brod'a

¹ Orijinalinin yüz sayfanın üzerinde olduğu bilinen "Baba'ya Mektup"da (Brief an den Vater) yazılıp, ancak bir türlü ulaştırılamayan mektuplarda Kafka'nın babasına olan öfkesinin, ondan duyduğu korkunun gerekçeleri görülebilir.

² "Milena'ya Mektuplar" (Briefe an Milena)

³ Film bundan sonra "Yolk" olarak kısaltılmıştır.

⁴ 1900'lü yılların başında yaklaşık 450.000 Praglının sadece 34.000'i Almanca konuşuyordu; 415.000'i Çekçe; yaklaşık 25.000 Yahudi'nin yaklaşık 11.000'i Almanca, 14.000'i Çekçe konuşuyordu.

⁵ Kafka'nın yaşamı, sanatı ve etkisi için bkz. Kilcher, Andreas B.: Franz Kafka. Leben-Werk-Wirkung. Suhrkamp BasisBiographie, Frankfurt am Main 2008.

yazdığı bir mektubunda kendisini "Batı Yahudilerinin en Batı Yahudisi" (westjüdischesten der Westjuden) olarak tanımlar. Arkadaş çevresi ve aşkları (Milena hariç; onun da eşi Yahudi'dir) ağırlıklı olarak Yahudilerden oluşmaktadır. (Baioni, 1994)

Yazarlığında önemli paya sahip olan kadınlarla iletişimi hep sorunlu biridir Kafka. Felice Bauer'yla iki kez nişanlanır ve ayrılır. Ardından Julie Wohryzek'le nişanlanır. Kısa süren bu nişanlılığın ardından uzun süre mektuplaştığı, evli olan gazeteci ve çevirmen Milena Jesenská'yla ilişki yaşar. 3. Haziran 1924 yılında Viyana yakınlarında Kierling bei Klosterneuburg'da gırtlak tüberkülozundan hayatını kaybettiğinde ise yanında Dora Diamant vardır. Kafka bir yazar olarak ölmemiş; öldükten sonra yazar olarak kabul edilmiş biridir.

Yaşamının neredeyse tamamını Prag'da geçiren Kafka buradan kopmak ister ancak kopamaz; bu da onun pek çok ikilemelerinden biridir. Kopamayışını lise arkadaşı Oskar Pollak'a yazdığı mektupta⁶ şu ifadelerle dile getirir: "Prag bırakmıyor. İkimizi de. Bu anacığın pençeleri var. Boyun eğmek zorundasın, ya da iki yakasından (Vysehrad'dan ve Hradschin'den) ateşe vermemiz gerek, ancak o zaman kurtulabiliriz."⁷ Günümüzde de Prag'la (Hradschin çevresi, Karl Köprüsü ve Eski Şehir) Kafka birbirlerini bütünler adeta.⁸ Onun ve eserlerinin anlaşılabilmesi çocukluğuna inmeyi zorunlu kılar, zira yaşamı ve eserleri okurda, hiçbir yazarda olmadığı kadar içiçe izlenimi bırakır. Kafka, altı çocuklu bir ailenin en büyük erkek çocuğudur. Babası Hermann Kafka oldukça baskın bir figürdür. Anne Julie Löwy varlıklı bir aileden gelmektedir. Üç kız kardeşinden Gabriele (Elli) (1889), Valerie (Valli) (1890) ve Ottilie (Ottla)'dan (1892) önceki iki erkek kardeşi, Georg ve Heinrich bebeklik yaşlarında ölür. Fiziksel olarak güçlü, otoriter baba, narin yapılı, ince uzun boylu Kafka'yla bir anlamda tezat oluşturur; sıra dışı baba oğul ilişkileri vardır. Baba, ailenin tek erkek çocuğu olarak Franz'ın da ticaretle uğraşmasını beklemektedir. Babasının bu beklentisi, baskınlığı, Kafka edebiyatının öznesini oluşturur. Aile ilişkisinin Kafka'nın en bilinen ve en çok yorumlama girişiminde bulunan eseri *Die Verwandlung (Dönüşüm)*'de⁹ pazarlamacılık yaparak ailesinin geçimini sağlamakla görevli olduğunu düşünen Gregor Samsa, Kafka'yla özdeşleştirilir çoğu zaman.

Kafka Metinleri – Yazma Eylemi – Temel İzlekler

Edebi metinlerin, özellikle de modern edebiyata ait metinlerin konularını saptamak sorunlu bir alanken, Kafka metinlerinin konusunu belirlemek başlı başına bir sorunsal olarak karşımıza çıkar. Okur ya da alımlayıcı, bir Kafka metniyle karşılaştığında, konu bulduğunu, bir sınıflandırma yaptığını; dolayısıyla da metni yorumladığını sanır. Oysa Kafka metinleri olabildiğince örtük metinlerdir, alımlayıcıyı çarpar. Tam da bu yönüyle çelişkili bir biçimde onda yorumlama dürtüsü yaratır. Kimi yorumcular onun eserlerinde salt konuya odaklanıp yorumlama çabasına girerken, diğerleri metinlerdeki anlaşılamayan ya da zor anlaşılan öğeleri onun biyografisinden hareketle çözmeye çalışma yolunu tercih etmişlerdir ki bunlar da aslında birbiriyle çelişen yorumlama çabaları olarak değerlendirilebilir. Kafka da "yazma eylemini temel varlık nedeni" olarak belirleyerek bu yönde yorumlama yolunu tercih edenlerin önünü açtığı izlenimini yaratır bir anlamda. (Jahraus, 2008) "Yaşam edebiyatı açıklamaz, en iyi olasılıkla edebiyat yaşamı açıklar" yorumuyla Jahraus edebiyatla yaşamın bağlandırılmamasını, aksine olabildiğince ayrılması gerektiği tezini Kafka'nın

⁶ "Prag läßt nicht los. Uns beide nicht. Dieses Mütterchen hat Krallen. Da muss man sich fügen oder -. An zwei Seiten müßten wir es anzünden, am Vysehrad und am Hradschin, dann wäre es möglich, daß wir loskommen." (20.12.1902 tarihli mektup)

⁷ Almanca'dan yapılan alıntılarda aksi belirtilmedikçe çeviriler tarafımdan yapılmıştır.

⁸ Kafka'nın edebi yaratımında Prag'ın önemi için Bkz: Hartung, Günter: "Die Stadt Prag in Kafkas Dichtung" içinde: Hartung, Günter: Juden und deutsche Literatur. Zwölf Untersuchungen seit 1979, mit einer neu hinzugefügten »Jüdische Themen bei Kafka« Leipziger Universitätsverlag, Berlin 2006. S. 203-222.

⁹ Kafka'nın bu eseri dilimize farklı başlıklarla çevrilmiştir. Bu çalışmada "Dönüşüm" çevirisi yeğlenmiştir. Eserin çeviribilimsel açıdan incelenmesi için Tahsin Aktaş'ın "Kafka'nın 'Die Verwandlung' adlı Öyküsünün Çevirileri Üzerine Bir İnceleme" başlıklı çalışmasına bakılabilir.

yazma eylemi bağlamında ileri sürer. (Jahraus, 2008) Bu tezini de Kafka'nın 27 Ocak 1904 tarihinde lise arkadaşı Oskar Pollak'a yazmış olduğu mektubundaki ifadelerle destekler: "Bir kitap içimizdeki donmuş denizin baltası olmalı. Buna inanıyorum" (Jahraus, 2008) Bu mektuplarda Kafka'nın yazma eylemi ve edebiyata olan tutkusunun ipuçları görülür.

Kafka metinleri ya da kimi modernist edebiyatın ürünleri yorumlanmaya çalışılırken karşılaşılan temel izleklerin başında bürokrasi, baba-oğul çatışması, belirsizlik/ler, ikilem/ler anlamlandırılmama, suçluluk duygusu, umutsuzluk, çaresizlik, yabancılaşma, nedensiz bir ceza çekme gelmektedir. Bunların tümünden çıkma ya da tamamını kapsayan "grotesk" ya da dilimizde "kafkavari" olarak sıfatlaştırılan "kafkaesk"¹⁰ kavramları onun örtük içerikli anlatımının temel yapı taşlarını oluşturur. Yıldız Ecevit de "kafkaesk" in salt yazınsal anlamda kullanılan bir terim olmadığına, pek çok dilde "belirli bir psikik atmosferi çağırır" vurgusu yaparak şu sözlerle açıklar "kafkaesk"i: "Korku, güvensizlik, yabancılaşma, iletişimsizlik, yalnızlık, organize olmuş anonim bürokratik güçlerin yönlendirdiği anlaşılabilir bir yazgıya bırakılmışlık duygusu, terör, vahşet, suç, ceza, kuşku, çaresizlik, anlamsızlık ve saçmalık." (Ecevit, 1992) "Kafkaesk" in motif olarak kullanımına ise 'suç-ceza-yargı ve izlenme kompleksi', 'baba-oğul sorunsalı, değişim ve gerçekdışı-absurd hayvan motifleri'ni örnek vererek birçok yazara esin kaynağı oluşturduğunu belirtir (Ecevit, 1992).

Kafka'nın eserlerinin yorumlanmasına dair çok farklı bir yaklaşım ise onun etnisitesiyle ilgilidir: Marthe Robert "Einsam wie Kafka" (Kafka Gibi Yalnız) çalışmasının "Sansürlenmiş İsim" başlıklı bölümünde şu saptamada bulunur: "Kafka'nın eserlerinin en tuhaf özelliklerinden biri, Yahudi düşüncesinin ve edebiyatının büyük konuları etrafında dönüyor gibi görünüyor olmasıdır -Sürgün, günah, kefaret veya daha modern ifadeyle, yerinden edilme ve zulüm görme ile ilişkili suçluluk- hiçbir şekilde bir Yahudi'den bahsetmeden, hatta "Yahudi" sözcüğünü ağzına bile almadan." (Robert, 1985)

Kafka'nın yukarıda sıralanan temel izleklerinin pek çoğunu Yönetmen Tayfun Pirselimoglu'nun "Yolk" filminde görmek mümkündür. Film, bu izleklerden yola çıkılarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Kafka ve Film

Kafka'nın anlaşılabilmesine dönük çabalar edebiyatbilimcileri, dramaturgları uğraştırdığı kadar sinema, film sektöründe çalışan yönetmenleri de uğraştırmıştır. Eserlerindeki çok katmanlılığı, çok anlamlılığı, karmaşıklığı, onu tiyatro, film, kısa film, sinema diline aktarmaya çalışanlara yorum, kurgulama serbestisi sağlayan unsurlar olarak görmek mümkündür.

En önemli Kafka biyografilerinden biri olarak kabul edilen Reiner Stach¹¹ Kafka'ya yoğun ilginin devam ettiğini, bilinenin aksine Kafka'nın aynı zamanda çok eğlenceli ve çok esprili biri olduğunu vurgular. Kafka denildiğinde ve film uyarlamalarında da gördüğümüz akla ilk gelen o sıfat, o kasvetli hava onun gerçekte nasıl bir olduğunu tahmin etmeyi engellediğine dikkat çeker.¹² (Stach, Kölsch ile mülakat, 2016) Stach, Orson Welles'in "Kafka" filmi hâlâ en iyi film olarak görürken, Welles'in, Kafka'nın kullandığı öyküleme

¹⁰ Kavram, Vikipedi'de şu şekilde tanımlanmaktadır: "Kafkaesk, Franz Kafka'dan esinlenerek üretilen, Kafka'nın tasvirlerindeki gibi, tehdit edici ya da korkutucu anlamlarına gelen bir sıfattır. Kafka'nın stiline özgü olarak hikâyelerinde anlatım akışının doğal bir parçası olarak, bilinen ve algılanan gerçeklikten kopma, uzaklaşma durumunu ifade eder." (Son erişim: Ocak 2023)

¹¹ Reiner Stach yirmi yıl boyunca Kafka üzerinde çalışır. 3 ciltlik eseri biyografi türünün bunun güzel bir örneğidir. Çalışmanın iki cildi dilimize Sezer Duru tarafından çevrilerek "Kafka. Karar Yılları ve Kafka. Kavrama Yılları" başlıkları altında Sel Yayınları'na kazandırılmıştır.

¹² Reiner Stach'ın TV programı, mülakatına erişim adresi: <https://www.br.de/sendungen/alpha-forum> (Sendung vom 25.4.2016, 20.15 Uhr Dr. Reiner Stach Literaturwissenschaftler und Kafka-Biograf im Gespräch mit Jochen Kölsch) Metin içinde "forum mülakat" olarak kaynak gösterilmiştir.

tekniklerini -dar mekânlar, değişik ışıklandırmalar vb. ve belirli biçem özelliklerini- dâhice film diline aktardığını, neredeyse Kafka'nın film gibi anlattığı hissine kapıldığını belirtir. Buna karşılık Soderberh'in daha ziyade Kafka izlekleriyle oynadığı eleştirisini getirir. (Stach, Kölsch ile mülakat, 2016)

Eleştirilerden, Kafka metinlerinin sinematografik¹³ anlatıma son derece uygun metinler olduklarını görmek mümkün. Bunda onun henüz gelişim aşamasındaki sinema sanatına duyduğu ilginin, tutkulu bir sinemasever olmasının da etkilerinin olduğu söylenebilir. Alt, *Kafka geht ins Kino* başlıklı çalışmada Kafka'nın sürekli sinemayla ilgilendiğini, özellikle de 1909-1913 yılları arası günce ve mektuplarına bakıldığında sinemadan ne denli etkilendiğine, büyüldüğüne dair kanıtlar içerdiklerini belirtir. (Alt, 2009) Zischler'in¹⁴ *Kafka geht ins Kino* ve Alt'ın değinilen çalışmaları Kafka araştırmacılarına yeni bir yorumlama perspektifi sunarak, interdisipliner boyut kazandırmış önemli çalışmalardır. Alt, söz konusu çalışmada Kafka'nın eserlerinde motiflerin, sinematografik tekniklerin izlerini sürer; diğer bir anlamda bunların Kafka'nın edebi yaratımına, öykü ve romanlarına olan etkilerini ortaya koyar. Kafka'nın "Das Schloss" (*Şato*) başlıklı fragman eserinin Friedrich Wilhelm Murnau'nun "Nosferatu. Eine Symphonie des Grauens" başlıklı korku filmine olan yakınlığını gösterir.¹⁵ Kafka'nın bu yakınlıklar, etkilenmeler hakkında doğrudan açıklamaları bulunmasa da Alt, onun pek çok eserinde bu etkilenmeleri açığa çıkarır söz konusu çalışmada. Bu yakınlık/lar bir metne ya da metinlere dönük olsaydı metinlerarasılık bağlamında ele alınabilirdi. Bu durumda bir başka sanatın, medyanın tekniklerinin kendi edebi yaratımına etkilerinden bahsedilebilir. Kafka metinlerinin bu epizodik yapısı sinemanın 'Sequenzierungstechnik' (sıralama tekniğiyle) ilişkilendirilebilir ki, bu tekniklerden dolayı onun "Der Verschollene (*Amerika*), Der Prozess (*Dava*) ve Das Schloss (*Şato*)" başlıklı fragman romanlarını "Episodenroman" (Epizodik roman) olarak değerlendirir Alt. (Alt, 2009) Ayrıca, Kafka'nın sinematografik anlatımına/yazımına dair sekiz gösterge saptar ve bu "sinematografik anlatımı kendi algı okulunu oluşturan üretken bir medyalar etkileşiminin sonucu" olarak değerlendirir Alt. (Alt, 2009) Film şeridi gibi son derece imgesel, sonlandırılmamış anlatımlar. Her iki çalışmada da bir anlamda bu etkilenmenin izlerinin sürüldüğü görülmektedir.

"Yol Kenarı": Filme Dair

"Yolk", Tayfun Pirseliimoğlu'nun yönetmenliğini ve senaristliğini yaptığı, 2018 yılında vizyona giren, oyuncu kadrosunda Tansu Biçer, Nalan Kuruçim, Taner Birsal, Rıza Akın, Haydar Şişman, Murat Kılıç, Sencar Sağdıç, Sarp Aydınoğlu, İsrail Köse, Selena Yavuz, Müfit Kayacan ve Ercan Kesal'ın yer aldığı, ortak yapımcılığını ise Nikos Moustakas, Nancy Kokolaki, Guillaume Deseille, Ali Bayraktar'ın üstlendiği, 2017 yapımı uzun metrajlı siyah-beyaz bir sinema filmidir.

Film, fotoğrafçılıkta altın kesit kuralına uygun olarak ufuk çizgisinde demirli -yerleştirilmiş- bir gemiye kıraathaneden toplanıp gelmiş, sosyo-ekonomik durumlarının pek de iyi olmadığı görülen erkek topluluğunun bakışlarıyla başlar. Kıraathanenin çaycısı bu grubun tam ortasında, film boyunca da tüm gelişmelerin merkezinde yer alacaktır. Çaycı; kravatlı, papyonlu eşrafının yoğun sigara dumanı eşliğinde bir süre gemiye baktıktan sonra, işinin başına, kıraathaneye döner. Bu arada kasabada pek çok tuhafıklar yaşanmasına karşın kimsenin dilini bıçak açmaz. (Kaynağı belli olmayan uğultu, yangınlar, elektrik kesintileri, cinayetler vb.) Kasabanın belediye başkanı ya da mülki amiri, üstlerine bu tuhafıklarla ilgili bir yandan telefonla bilgi vermekte, öte yandan merkezden gelecek olan bürokrate hazırlık kaygısındadır; bando takımını hazır bekletmektedir. Halk, kasabada bir uğursuzluğun olduğunu, yakında bir felaket, kıyamet yaşayacaklarına inanır ve bazıları bu nedenle kasabayı terk etmeye başlar. Geride kalanlar ise, sık

¹³ Sinematografi sözcüğü, Yunanca kînēma, „hareket“ ve gráphein „yazmak“ sözcüklerinden oluşmakta, "hareketle yazı yazmak" anlamındadır; sinema filmlerine özgü bir sanat formudur. Edebiyat biliminde ise anlatım biçemi olarak kullanılmaktadır.

¹⁴ Zischler, Hanns: *Kafka geht ins Kino*. Reinbek b. Hamburg 1996.

¹⁵ Bkz. Alt 2009: "Ein Landvermesser in Transsylvanien (Das Schloss) başlıklı bölüm S. 160-188.

sık öksüren bu yabancı (çaycının) sırtındaki bir lekeden dolayı onun tüm yaşananlarla ilintili, bir tür kurtarıcı “mehdi” olduğunu düşünse de o, iş bulmak için geldiğini, kalacak yeri olmadığı için otelde temizlik karşılığı konakladığını belirtir. Çalıştığı kiraathanenin karşı kaldırımında kendinden emin adımlarla yürüyen, takip edildiğinin farkındaki hemşireyi süzer. Bu süzüş Kafka’nın kadınlarla olan başarısız ilişkilerine, nişanlılıklarına bir gönderme olarak da yorumlanabilir.

“Yol Kenarı” ve Kafkaesk İzlekler

Tıpkı Kafka’nın “*Der Prozess*” (*Dava*) fragman romanında Josef K’nin nedenini bilmeden tutuklanması gibi, (“Birileri Josef K’ya iftira atmış olmalı, hiçbir suçu olmamasına rağmen bir sabah tutuklandı.”),¹⁶ “YolK” filminde de pek çok absürt, tuhaf olaylar olur. Bu olaylar hakkında herkesin bilgisi vardır ancak bir türlü anlamlandıramazlar, yani ahalinin nedensiz bir cezalandırılması söz konusudur. Okur/alımlayıcı bu adsız kahramanın başına gelebilecekler kafa yorar; kimi kez sezer, kaygılanır, huzursuzlanır. Kafka’nın çoğu eserinde zamanın, mekânların olmayışı (Lamping, 2017), isimlerin anonim (ya da kısaltılmış) oluşu gibi, “YolK”da yer ve zaman belirtilmez, hiçbir kahramanın, figürün adı yoktur, yaptıkları işleri bilinir sadece: çaycı, bandocu, hemşire, belediye başkanı, otelci, polis vb. Olaylar, Kafka’da olduğu gibi kahramanın bakış açısından yansıtılır çoğu kez. (Örneğin kahramanın gemiyi, hemşireyi izlemesi gibi.) Kafka’nın kahramanları gibi “YolK”nın kahramanı da çevresinden kopuk, tek başına bir yaşam sürmekte olan, geleceğe dair hiçbir öngörüsü olmayan, kendisine yabancılaşmış, hiçbir gelişmeyi anlamlandıramayan bir figürdür.

Şimdi 3.1 bölümde değinilen, anlamlandıramayan bu olaylara Kafka izlekleriyle yakından bakmaya, örnekler vermeye çalışalım. Kafka’nın kült eseri *Die Verwandlung (Dönüşüm)*¹⁷ başlıklı öyküsünde Gregor Samsa’nın bir sabah korkunç bir rüyadan uyandığında kendisini bir böceğe dönüşmüş olarak görmesi ya da *Dava*’da Josef K’nin bir sabah yatağında tutuklanması gibi, herşey bir anda olur. Tayfun Pirselimoglu siyah-beyaz bir film çekerek Prag’ın soğukluğunu, dolayısıyla Kafka’nın biçimini çarpıcı bir biçimde hemen hissettirir. Sinema okumuş bir yönetmen olarak Alt’ın ve Zischler’nin sözü edilen çalışmalarından etkilendiği, Kafka’ya aşına olabileceği düşünülebilir.

Karadeniz’de bir kasabada, kiraathaneden geldikleri izlenimi veren 10-12 kişilik bir ahali denizde ufuk çizgisindeki bir gemiye anlamsız anlamsız bakarlar. Uzaktaki bu gemiye bakış boş gibi görünse de hayal kurmayla, dolayısıyla anlam üretmeyle, çokanlamlılıkla eşdeğerdir; her bakanın anlam ürettiği bir sahnedir bu. Tayfun Pirselimoglu “YolK” filmine ilişkin söyleşisinde Kafka adını anmadan onun evrenselliğini, yine onun bir izleğiyle (manasızlık) vurgular adeta: “Ben bunu Trabzon’da çektim ama o dünyanın herhangi bir yerinde bir kasabada da olabilirdi. [...] bence filmin esas üzerinde durduğu şey, bir sıfat arayacak olursak; manasızlık.” (Öztürk, 2018) Kiraathanedeki çaycı sağına soluna bakarak bu bakışlara anlam veremeyerek işinin başına döner. Kasabadaki tuhafıkların, aslında cezalandırılmaların nedeni olarak görülen bu çaycı aynı zamanda filmin ana kahramanıdır. Kafka’nın yukarıda belirtilen ve diğer eserlerinde de kahramanın başına gelecekleri okur nasıl kurgular, yazarsa; “YolK”nın kahramanının da başına gelebilecekleri izleyici kurgular bir anlamda. *Dava*’da suçsuz birinin suçlu ilan edilmesi gibi, bihaber birinin tüm kasabalı tarafından suçlu ilan edilmesi, baskı altına alınması da bir o kadar absürttür. Kafka’nın kahramanları gibi “YolK”nın kahramanı da baskı altındadır, suçunu itiraf etmesi beklenir. Ercan Kesal’ın çaycıyı sorgulama sahnesi, 12 Eylül öncesi/sonrası Türkiye’sinin karakol sahnelerine başarılı bir gönderme olmakla beraber, asıl önemli olan neden sorgulandığını, neyle suçlandığını bilmeyen birinin, itirafa zorlanması bakımından dikkat çekicidir. Hukukun evrensel kuralı iddia makamının iddiasını kanıtlamasını öngörürken, davalının

¹⁶ “Jemand mußte Josef K. verleumdet haben, denn ohne daß er etwas Böses getan hätte, wurde er eines Morgens verhaftet.”

¹⁷ “Als Gregor Samsa eines Morgens aus unruhigen Träumen erwachte, fand er sich in seinem Bett zu einem ungeheueren Ungeziefer verwandelt.”

suçsuzluğunu kanıtlamasının beklenmesi gibi bir absürtlük söz konusudur. Labirentvari, klostrofobik koridorlar/merdivenler, ışığın tepeden kullanımı, karanlık alanlar/gölgeler, sigara dumanı vb. görsel efektler; sorgu masasının baskısını hissettirir.

"YolK"daki çıkmazın, çaresizliğin ifadesi olan "bu saatten sonra duymışsın..." yakınmaları ya da sûr'a¹⁸ üfleme artık kıyametin yaklaştığını, zamanın daraldığına işaret eder. Kafka'nın *Dönüşüm*'ünde Gregor Samsa'nın üzerindeki zaman baskısını çağırıştırır; Gregor, saat beş trenine yetişmesi gerekirken saat altı buçuk olmuştur. (*Dönüşüm*; s. 11-12)

"YolK"ndaki anlamsızlık, absürtlük, yabancılaştırıcı öğeler yine Kafka'yı işaret etmekte: "[...] bizler, anlamsızlığın evreninde, yani karakterlerin konuşmaları, hareketleri ve iletişimsizlikleri üzerinde bir evrenle karşılaşmaktayız. Yani bu karakterler birbirlerini de anlamıyorlar, sözcüklere yüklenen anlamlar farklı. Herkes birbirini duyduğunu zannediyor ama aslında ciddi bir yabancılaşma, ciddi bir iletişimsizlik var; bir anlamsızlık evreni." (Öztürk, 2018) Kelimenin tam anlamıyla "kafkaesk" bir durum. Bu aslında Tayfun Pirseliimoğlu'nun sinema anlayışını da özetlemektedir: İzleyiciyi anlam üretmeye zorlayan, "usu harekete geçirmeye çalışan", "aktif bir izleyiciyi" öncelleyen bir sinemadır bu. (Bkz. Sinefilozofi: 208; Lale Kabadayı yorumu) Tayfun Pirseliimoğlu da Öztürk ile (2018) gerçekleştirdiği söyleşide bu bağlamda geleneksel sinemayı çok tehlikeli bulduğuna vurgu yaparak şu sözlerle dile getirir sinema anlayışını:

[...] şöyle bir sinema yapmak istiyorum ben; birtakım sorular, seyircinin izleyicinin sorularla ayrılması gerektiği bir sinema deneyimi. [...] herkesin kendi hakikatini kendi bilinci üzerinden inşa etmesiyle alakalı; [...] seyircinin kendi zihninde ne oluşturacağıyla alakalı açıkçası ve bunu çok kıymetli buluyorum. O yüzden [...] izleyicinin zihninde birtakım tohumlar atmaya çalışan bir sinema yapma peşindeyim. Dolayısıyla bu filmde bunlar had safhada var. [...] Benim yapmaya çalıştığım sinema böyle absürt tuhaf bir şey yani...

Kafka, yüz yıl önce nasıl bugünü çarpıcı imgelerle anlatmış, günümüz insanının sorunsalını ele almışsa, benzer biçimle Tayfun Pirseliimoğlu da göndermelerle dolu, günümüze dair pek çok imgeyi başarılı bir şekilde montajlayarak, izleyicinin belleğine kazıyarak bir sinema filmi oluşturmuştur. "Şüphe, herkesin birbirinden şüphelenmesi ve aynı zamanda cinayetler, sebepsiz yere cinayetler. Düşünüyorsunuz, yani bu acaba şu anda var olmayan şey mi? Dolayısıyla şimdiyi anlatan, her gün karşılaştığımız, her gün gazetelerde, medyada karşılaştığımız, sözünü ettiğimiz bir evren var, aynı zamanda şimdiyi anlatıyor." (Öztürk, 2018) Tüm bu değerlendirmelerin özünü Ahmet Cemal'in Kafka'yı özetleyişinde görmek mümkündür: "Kafka'yı bilmek, yaşamı, ölümü ve bu iki olgu arasında sıkışmış insanı bilmek oluyor. [...] Kafka, kendi kısa yaşam süreci içerisindeki tanıklıkları ve duyarlığı aracılığıyla insanlığın neredeyse bütün geleceğine ilişkin tanıları koyabilmiş yazarlardandı." (Cemal, 2012)

Sonuç

Bu çalışmada Kafka izleklerinden yola çıkılarak Tayfun Pirseliimoğlu'nun "YolK" filmi değerlendirilmeye, Kafka'nın biçiminin ve izleklerinin film/ler/e son derece uygun oluşu "YolK" filminden örneklerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Kafka'nın sinematografik anlatımı başarıyla uygulamış olması, onun henüz gelişim aşamasındaki sinemaya duyduğu ilginin sonucudur denilebilir. Eserlerinin fragman olarak kalmasının altında yatan neden de sinema sanatıyla tanışmış ve bu sanatın yönteminden etkilenmesi olduğu söylenebilir.

Öte yandan, neredeyse yüz yıl sonra çekilen "YolK" filminde 20. yüzyıl başlarındaki metinlerin sorunsallarının da benzerlik göstermesi, bir anlamda Kafka'nın problematiğinin hâlâ güncelliğinin

¹⁸ İslam inancında sûr: Dört büyük melekten biri olan İsrail'in kıyameti haber vermek üzere sûr'a üfleyeceğine inanılır. "YolK" filmi bir kaza sonucu 2016 yılında hayatını kaybeden oyuncu İsrail Köse'ye ithaf edilmiş; bu yolla göndermede bulunulmuş bir anlamda.

göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kafka'da olduğu gibi zamanın, mekânın, karakterlerin belirsizliği "Yolk" filminde de ustaca ortaya konmuş; yorum/lar/a açık, çok katmanlı, belirsizliklerle dolu bir yapı sağlanmıştır. Film izlenirken başlayan anlamlandırma çabası film bittikten sonra da devam etmektedir. Kafka'daki umutsuzluk, çaresizlik nasıl okurlarını anlam üretmeye zorluyorsa bu izlekler, Tayfun Pirselimoglu'nun bir anlamda sinema anlayışının temelini oluşturarak izleyiciyi de anlam üretmeye, boşlukları doldurmaya zorlamaktadır.

Bu çalışmada aynı zamanda bir yazar olan Tayfun Pirselimoglu'nun bu filmi sayesinde biçiminin Kafka'ya yakınlığı görülmüştür. Filmini Kafka'dan yola çıkarak çekip çekmediğine en sağlıklı cevabı yine kendisi verecektir. Yönetmen Tayfun Pirselimoglu, gerek ele aldığı konuyu işleyişiyle gerekse Kafka'yı, "kafkaesk"i başarılı bir şekilde çağrıştırmasıyla, sorunsallarını film aracılığıyla ortaya koymuş onun evrenselliğini kendi sanatıyla başarıyla göstermiştir.

Kaynaklar

- Aktaş, T. (2001). 'Kafka'nın "Die Verwandlung" adlı öyküsünün çevirileri üzerine bir inceleme'. İçinde: G.Ü. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 33-46
- Alt, P.-A. (2009). *Kafka und der Film*: C.H. Beck.
- Baioni, G. (1994) Kafka: Literatur und Judentum. (Aus dem Ital. von Gertrud Billen und Josef Billen). Stuttgart; Weimar: Metzler.
- Cemal, A. (2012). Franz Kafka Türkiye'ye Ne Verebilir (II), Sanat Üzerine Denemeler, s. 229-233, Can Yayınları.
- Ecevit, Y. (1992). *Kurmaca bir dünyadan*. Gündoğan.
- Hartung, G. (2006). *Juden und deutsche Literatur*. Zwölf Untersuchungen seit 1979, mit einer neu hinzugefügten "Jüdische Themen bei Kafka" Leipziger Universitätsverlag.
- Jahraus, O. & Jagow, V., B. (Hrsg.), (2008) *Kafka-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Jahraus, O. (2006). *Kafka. Leben, Schreiben, Machtapparate*. Reclam.
- Kafka, F. (1990). Dönüşüm (Çev.: Ahmet Cemal), Can Yay.
- Kafka, F. (1995). *Briefe an Milena*. Erw. und neu geordnete Ausgabe. Hrsg. von Jürgen Born und Michael Müller. Fischer.
- Kilcher, Andreas B. (2008). *Franz Kafka. Suhrkamp BasisBiographie: Leben Werk Wirkung*. Suhrkamp Verlag.
- Kölsch, J. (2016, Nisan 25). *Dr. Reiner Stach Literaturwissenschaftler und Kafka-Biograf im Gespräch mit Jochen Kölsch*. Bayerischer Rundfunk. <https://www.br.de/fernsehen/ard-alpha/sendungen/alpha-forum/reiner-stach-gespraech-100.html>
- Lamping, D. (2017). *Kafka und die Folgen*. Stuttgart, J.B. Metzler.
- Öztürk, S. (2018, Haziran 9). Yol Kenarı filmi üzerine yönetmen Tayfun Pirselimoglu ile söyleşi. *Sinefilozofi Dergisi*, 3(5), 206-225.
- Robert, M. (1985). *Einsam wie Franz Kafka*. Fischer.
- Stach, R. (2002). *Kafka. Die Jahre der Entscheidungen*. Fischer.

Stach, R. (2008) *Kafka. Die Jahre der Erkenntnis*. Fischer.

Stach, R. (2012). *Karar Yılları*. Sel Yay.

Stach, R. (2012). *Kafka. Kavrama Yılları*. Sel Yay.

Urzidil, J. (1965). *Da geht Kafka*. Artemis Verlag, Zürich und Stuttgart.

Zischler, H. (1996). *Kafka geht ins Kino*. Reinbek b.